

*Laiminga pabaiga –
vaikų literatūros
kanonas*

LIETUVOS NACIONALINĖ
MARTYNO MAŽVYDO
BIBLIOTEKA

...ir jie gyvena ilgai ir laimingai.

Paprastai atsivertę bet kurią knygą vaikams ar paaugliams tikimės laimingos ar bent viltingos pabaigos. Kad ir kokius sunkumus teks įveikti knygos veikėjams, pabaigoje vis tiek pasiseks: jiems kas nors padės, jie suras išeitį, įgis vertingų pamokų, paaugs kaip asmenybės, tikės gyvenimu, geresne ateitimi ir tuo, kad jie, vaikai (tiek veikėjai, tiek skaitytojai), gali padaryti pasaulį gražesnį, jei tik nenustos juo tikėti.

Nenuneigiama, kad vaikų literatūra daugiau ar mažiau idealizuoja pasaulį ir paprastai šito tėvai, kritikai, mokytojai, bibliotekininkai ir kiti, dirbantys su vaikais ir vaikų literatūra, tikisi iš knygų vaikams, kitaip tariant, tikimasi vilties. Šis tikėjimasis, kaip pažymi prancūzų ir anglų vaikų literatūros tyrinėtoja ir rašytoja Clementine Beauvais, be abejo, susijęs su tuo, kaip mes, suaugusieji, matome vaikus, t. y. kaip ateitį ir viltį¹.

Tai mes, suaugusieji, rašydami ir skaitydami knygas vaikams norime jiems perteikti savo viltį. Nors puikiai suprantame, kad ne visada gyvenime galime įžvelgti šviesiąją pusę ir ne viskas baigiasi gerai ar viltingai, vis dėlto vaikus norime apsaugoti nuo to žinojimo, nuo galimos žalos jų psichikai ar galimo nihilizmo. Netgi iš knygų vaikams ar paaugliams, pasakojančių apie baisius, žiaurius, siaubingus dalykus (siaubo istorijos, problemų proza, istorinės knygos apie žmonijos tragedijas ir kt.), vis vien tikimės viltingo ir optimistinio tono, šviesos link vedančios pabaigos. Tad knygos, nesiūlančios laimingos ar viltingos pabaigos, gali būti ir būna kai kurių vertinamos kaip netinkamos ar neetiškos.

Kaip apibendrina anglų rašytojas Humphrey'is Carpenteris, „vaikų literatūra susijusi su idealais. Suaugusiųjų literatūra vaizduoja pasaulį tokį, koks yra, o knygos vaikams pateikia pasaulį tokį, koks jis turėtų būti“², arba, galėtume pridėti, kad vaizduoja tokį, kokį mes, suaugusieji, norime parodyti vaikams, dažnai patys vaikystę įsivaizduodami kaip utopiją, idilę, daug saldesnę ir mielesnę, nei dažnai yra iš tiesų.

1 Beauvais, Clementine. *The Mighty Child. Time and Power in Children's Literature*. UK: John Benjamins Publishing Company; 2015.

2 Carpenter, Humphrey. *Excessively Impertinent Bunnies: The Subversive Element in Beatrix Potter*. In: *Children and Their Books: A Celebration of the Work of Iona and Peter Opie*. Edited by Gillian Avery and Julia Briggs. Oxford: Clarendon Press, 1989, p. 271-298. Cituota iš Nodelman, Perry. *The Hidden Adult: Defining Children's Literature*. The John Hopkins University Press, 2008, p. 217.

Laiminga pabaiga

Daugybė knygų, skirtų mažiausiems, iš principo yra laimingos, šviesios, pozityvios nuo pradžios iki galo, nes nekelia jokių sudėtingesnių problemų, tik supažindina vaikus su įvairiais reiškiniais, pasakoja apie linksmus veikėjų nuotykius, gražius šeimos santykius, moko tinkamai elgtis ir t. t. Galėtume prisiminti tokias knygas, kaip Erico Carle'o „Labai alkanas vikšrelis“, Richardo Scary'io „Ką žmonės dirba visą dieną“, Indrės Zalieckienės „Kapt kapt kapt“.

Kitose knygose vaikams, kuriose veikėjai susiduria su nerimu, skaudžiais išgyvenimais, dideliais iššūkiams, netgi blogiu, pabaigoje vis vien visos bėdos išsprendžiamos ir grįžtama į šviesą, grožį, dar geresnį gyvenimą, netgi idilišką būtį: nerimas įveikiamas, blogis nugalimas, pagrindiniai veikėjai jaučiasi laimingi. Štai Debi Gliori knygoje „Mylėsiu tave, kad ir kas nutiktų“ lapiukas jaučia kone egzistencinį nerimą, baimę dėl to, kad mama gali jo nebemylėti, jei jis negražiai elgsis, išdykaus, bus kitoks, tačiau tvirtas mamos žodis, jog ji savo mažylį mylės visada, kad ir kas nutiktų, išlaisvina vaiką iš šių klausimų. Taigi dabar jis gyvens dar geriau, nes tie klausimai jo niekada nebekankins.

Roalio Dalio humoru ir įvairių situacijų sutirštiniu, išdidinimu pasižyminčioje knygoje „Matilda“ pagrindinė veikėja – pradinukė Matilda – patiria psichologinį smurtą šeimoje, ji yra nuolat nuvertinama, engiama, nes nepritampa prie kitų šeimos narių. Mokyklos direktorė pasitelkia ne mažiau žalingą elgesį, netgi smurtauja prieš vaikus. Nepaisant tokio spaudimo ir engimo, Matilda išlieka tvirta ir drąsi, gina savo vertybes ir save pačią. Na, o pabaigoje, kai baisioji direktorė įveikiama, Matildos tėvai labai apsidžiaugia, kad mergaitė išreiškia norą nuo šiol gyventi su savo geradariu, globėja ir idealia motiniška figūra jos gyvenime tapusia panele Meilute, jos klasės mokytoja.

Ir tai tik keli itin laimingą pabaigą turintys kūriniai, tad žvelgiant į gausybę vaikų literatūros pavyzdžių galima apibendrinti, kad laiminga pabaiga apskritai žymiai dažnesnė būtent vaikams skirtose knygose. Nors, žinoma, ir šiose knygose pasitaiko viltinga pabaiga, paliekanti skaitytojui ne garantą, bet viltį, kad viskas bus gerai, tačiau tokia pabaiga žymiai dažnesnė jaunesniųjų ir vyresniųjų paauglių literatūroje.

Viltinga pabaiga

Knygose vyresniems vaikams, ypač paaugliams, nevengiama parodyti tamsiosios gyvenimo pusės, tai stipriai susiję su tuo, kad XX a. antrojoje pusėje pradėta rašyti problemų prozos kūriniai apie paauglius, skirtus būtent paaugliams. Šių knygų centre – paauglys, susidūręs su sudėtingomis socialinėmis (ir ne tik) problemomis. Dažnai tokiam kūrinijai vaizduojama tai, kas visuomenėje ilgą laiką laikyta tabu kalbantis su vaikais, ypač mene. Problemų prozoje pradėtos kelti sudėtingos socialinės, psichologinės ir asmeninės problemos, pavyzdžiui, paauglio santykis su šeima ir visuomene, tėvų skyrybos, vėliau alkoholizmas, narkomanija, neįgalumas, psichikos ligos, smurtas, seksualinė prievarta ir kt. Šiuose kūrinuose dažniausiai vaizduojama nepagražinta tikrovė, juose daug nevilties, skausmo.

Problemų proza jau peržengė paauglių literatūros slenkstį, tokių kūrinių galime rasti ir vaikams skirtų knygų lentynose, žinoma, šių knygų emocinis intensyvumas, vaizdinija, kalba yra švelnesnė, vis dėlto gyvenimo tamsumai ne slepiami, o iškeliami į paviršių. Tačiau nepaisant to, ar rašoma vaikams, ar paaugliams, šiose knygose dominuoja viltinga pabaiga.

Kaip apibendrina vaikų literatūros kritikė Amanda Craig, žvelgdama į visą vaikų literatūros masyvą, „badas, netektys, patyčios, bejėgiškumas, siaubas, neviltis ir netgi kankinimai yra vaizduojami knygose vaikams nuo istorijos apie Triušį Petriuką iki Hario Poterio serijos.

Knygose neneigiama, kad nutinka blogų dalykų, bet jos sako skaitytojams, kad visa galima ištvirti ir įveikti.”³ Taigi tokiose knygose nuolat rodoma, kaip vaikai ar paaugliai, kitų smukdomi ar patys įklimpdami į bėdas, stumiasi į priekį, ieško ir atranda išeitis, kaip gyventi toliau, kaip išlipti iš problemų liūno.

Viltinga yra Mariaus Marcinkevičiaus parašyta ir Ingos Dagilės iliustruota knyga „Akmenėlis“, įvertinta Prano Mašiotto premija kaip geriausia 2020 metų knyga vaikams. Joje pasakojama apie Antrojo pasaulinio karo metus, žydų vaikų gyvenimą gete. Subtilia literatūrine ir vizualine kalba pasakojama ir apie smurtą, žudynes. Itin sukrečia, kad vienas pagrindinių veikėjų miršta (tai gana reta vaikų literatūroje). Tačiau čia autorius nededa taško ir ieško pozityviosios šios istorijos pusės, to, kas skaitytoją ne nusmukdytų, o kilstelėtų, suteiktų jam vilties, – ir tuo tampa atminties tema. Knyga siunčia žinutę, kad mūsų istorijoje būta baisių ir nepateisinamų dalykų, bet jei norime, kad jie nepasikartotų, turime žinoti ir suprasti, kas įvyko, kodėl, kas ir kokią kainą sumokėjo, turime juos prisiminti. Ne veltui knyga pavadinta „Akmenėliu“. Akmuo žydų simbolikoje susijęs su mirusiųjų atminimu ir jo išsaugojimu. Atmindami nešiojamės kitus savyje, neleidžiame jiems amžiams išnykti, atmindami ir mokydamesi iš žmonijos istorijos, galime jos nebekartoti. Ši viltis apie atminties išsaugojimą ir geresnę ateitį turint šias žinias perduodama ir skaitytojui.

Viltis tampa ir Wolfo Erlbrucho knygos „Antis, Mirtis ir tulpė“ akcentu. Knygoje vaizduojama Antis, kurią aplanko Mirtis. Antis turi išmokti gyventi suvokdama savo laikinumą, džiaugtis gyvenimu, savotiškai susidraugauti su mirtimi. Ančiai galiausiai mirus, pabaigoje iliustracijomis skaitytojui perduodama filosofiška, bet kartu ir labai aiški žinutė apie neišvengiamą gyvenimo ir mirties ciklą – mūsų laikinumas įprasmina mūsų gyvenimą.

3 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jun/28/should-childrens-books-have-happy-endings-observer>

Viltį matome ir skaitydami paaugliams skirtą Melvino Burgesso „Heroiną“, Stepheno Chbosky'io „Atskalūno laiškus“, Patricko Nesso „Septynias minutes po vidurnakčio“ ir daugelį kitų paaugliams skirtų knygų. Jose nežadama, kad bus lengva, kad ateityje nebus dar sunkesnių išmėginimų, tačiau rodoma, kad viską galima išverti, kad reikia nenuleisti rankų, perteikiamas tikėjimas geresniu gyvenimu, dėl kurio verta viską iškęsti ir įveikti net baisiausius dalykus.

Ar liūdna pabaiga - nelaiminga?

Prisiminę tokius pasakojimus, kaip, pavyzdžiui, Hanso Christiano Anderseno „Mergaitę su degtukais“, Vytautės Žilinskaitės „Robotą ir peteliškę“ ar Jono Biliūno „Kliudžiau“, galime tarti, kad jie baigiasi labai liūdnai, galbūt net sukelia tokį katarsį, tokį emociškai stiprų liūdesio, nevilties, pykčio išgyvenimą, kad net nurieda ašara, - vargšė mergaitė miršta; peteliškė, kurios nesugebėjo apginti robotas, miršta; miršta ir vaiko pašauta katytė. Juk tai nėra laiminga, šviesi pabaiga... bet gal viltinga?

Liūdna pabaiga nebūtinai reiškia, kad ji nelaiminga, tai svarbu pabrėžti. Veikėjams (taip pat ir skaitytojams) liūdni, skaudūs nutikimai gali atnešti, vaikų literatūros eksperto Kęstučio Urbos žodžiais tariant, taurinančią patirtį. Patyrę tai, jie paauga, sutvirtėja, įgyja vertingos gyvenimiškos patirties, kuri padės išverti sunkumus ir ateityje, padės išmokti elgtis geriau, siekti gėrio.

Liūdnas pabaigas derėtų priskirti prie viltingų, nes mes, kaip skaitytojai, nesame garantuoti, kad ir ateityje viskas tikrai bus gerai, kad veikėjai dar patirs laimės, nuveiks didžių darbų, bet knygos pabaiga suponuoja tokią mintį ar netgi duoda pažadą. Štai viename liūdniausių lietuviškų kūrinių - Jono Biliūno „Kliudžiau“ - berniukas, lygiuodamasis į medžiotojus, nušauna katytę ir tai yra žiaurus elgesys, tačiau kūrinyje akcentuoja ne tik berniuko padarytą skriaudą, bet dar stipriau jo išgyventą kaltę ir pamoką, kurią šis įsimena visam gyvenimui, pamoką, po kurios niekada nebesinori žaisti su gyvenimu ir mirtimi, todėl tai paskutiniame sakinyje ir pavadinama laimingu šūviu: „Tai buvo vienatinis mano šūvis. Bet laimingas. Aš jį ir dabar tebenešioju savo krūtinėje.“⁴

Nelaiminga pabaiga

Jei liūdna pabaiga nėra nelaiminga, tada kokia yra nelaiminga, nuo kurios dažnai norime apsaugoti vaikus? Atsakymas jau pateiktas anksčiau - tokia, kuri nesuteikia vilties, vaizduoja gyvenimą kaip beviltišką ir beprasmišką, kupiną kančios be išeities, kad nesvarbu, ką darysime, kaip besistengsime, vis vien nieko gero neišeis.

Viena tokių knygų tarptautinėje erdvėje sukėlė daug diskusijų ir prieštaringų reakcijų - nuo adoracijos (knyga 2014 m. pelnė prestižinį Jungtinės Karalystės vaikų literatūros apdovanojimą - Carnegie'io medalį) iki pavadinimo nemoralia. Tai vyresniesiems paaugliams skirtas anglų rašytojo Kevino Brookso problemų prozos romanas „Dienoraštis iš bunkerio“.

4 Biliūnas, Jonas. *Kliudžiau. Brisiaus galas*. Vilnius: Labdaros ir paramos fondas „Švieskime vaikus“, 2020, p. 29.

Knyga artima psichologinio siaubo žanrui. Pagrindinis veikėjas šešiolikmetis Lainas pagrobiamas ir uždaromas kažkokioje patalpoje be langų ir durų, bet su šešiais kambariais, virtuve ir vonios kambariu, vieninteliai vartai į pasaulį iš šios patalpos, kaip vėliau paaiškėja, bunkerio, yra liftas, tačiau juo naudotis gali tik pagrobėjas. Iš pradžių Lainas mano, kad jį pagrobė dėl pinigų, nes jo tėvas turtingas, ir jis greit bus paleistas, bet viltis greitai žlunga. Netrukus vienas po kito į patalpą atgabenami dar penki žmonės, kurie nei turtingi, nei įtakingi. Tad pagrobtiesiems telieka spėlioti pagrobėjo motyvus, nes jis pats nepateikia nė menkiausių užuominų.

Kūrinys puslapis po puslapio daužo ir pagrobtųjų viltis išsivaduoti, ir skaitytojo viltį, kad ši siaubinga situacija gali baigtis bent kiek gerai. Lainas dienoraštyje fiksuoja nuovargio, baimės, irzulio, skausmo, žiaurumo, nuolat žlungančios vilties išsivaduoti kupiną pagrobtųjų kasdienybę. Galiausiai pagrobėjo jie paliekami mirti – iš bado, troškulio, ligų arba nusižudyti, kaip pasirenka net keli veikėjai. Paskutinis miršta Lainas, nors tiesiogiai tai nepasakyta, nes kaip jis galėtų pats apie tai parašyti, tačiau jokios vilties kūrinio pabaiga nesuteikia.

Taigi ką sako ši knyga – kad gyvenimas beprasmiškas, o žmogus jame tik už jį viršesnio žaisliukas? Ar verta gyventi vien tam, kad galiausiai mirtum kančiose? Kūrinys nepateikia jokios vilties, nekalba apie gyvenimą po mirties ar kokią nors prasmę, kokį didesnį naratyvą, kurio šviesoje ši kančia būtų įprasminta.

Kūrinį, be abejonės, galima svarstyti religiniame kontekste, tam pagrindą suteikia neretas Laino daromas pagrobėjo ir Dievo sugretinimas. Galbūt galima moralą įžvelgti, kad nė vienas iš veikėjų, ieškodamas išeičių iš siaubingos situacijos, neatsigręžia į tikėjimą? Galime klausti: kam kiekviename iš kambarių buvo reikalinga Biblija – ar tai pagrobėjo užuomina pagrobtiesiems, ar tiesiog butaforija, triukas, dar vienas žaidimas?

O gal mes, skaitytojai, kartais esame linkę daryti didesnes išvadas, nei siūlo pats kūrinys. Gal tai yra spąstai, noras kūrinį perskaityti kaip alegoriją, ką nors didesnio, pasakančio apie gyvenimą ir mirtį, gyvenimo prasmę, gal kūrinys ir kalba vien apie į beviltišką situaciją patekusius žmones ir jų reakciją. Gal kūrinio viltis yra išsaugotas žmogiškumas patekus į baisią situaciją? Būtent šią šviesiąją kūrinio pusę – ypač per Laino personažą – labiausiai ir pabrėžė Carnegie'io medalį knygai skyrusi komisija.

Šis kūrinys iš tiesų pateikia daugybę klausimų ir labai mažai atsakymų.

Tad svarbu paminėti, kad ši knyga, laužydama vaikų literatūros nelaimingos pabaigos tabu, demonstruoja pasitikėjimą jaunuoju skaitytoju ir suteikia galimybę jam pačiam atrasti knygos prasmę ir pamokas, tai, ką jis nori ir geba pasiimti, užuot visa tai gavęs iš suaugusiojo, t. y. rašytojo. Ir galbūt taip šis kūrinys įgalina skaitytoją kviesdamas pamąstyti pačiam. Vaizduodamas gyvenimą tokį, koks jis kartais yra, o ne tokį, kokį per literatūrą pateikti vaikams bei paaugliams paprastai trokšta suaugusieji.

Rekomenduojamos knygos

Laiminga pabaiga

Cowley, Joy. *Antis patrankoje*

Dahl, Roald. *Matilda*

Dirgėla, Tomas. *Ketvirtadienį: knyga sesėms ir broliams*

Gliori, Debi. *Mylėsiu tave, kad ir kas nutiktų*

Kasparavičius, Kęstutis. *Kaimynė už kampo*

Kästner, Erich. *Dvynukės*

Landsbergis, Vytautas V. *Arklis Dominyko meilė*

Lindgren, Astrid. *Ronja plėšiko duktė*

Vaitkutė, Neringa. *Klampynių kronikos*

Viltinga pabaiga

Chbosky, Stephen. *Atskalūno laiškai*

Collins, Suzanne. *Bado žaidynės*

Erlbruch, Wolf. *Antis, Mirtis ir tulpė*

Ežerinytė, Ilona. *Verksnių klubas*

Lowry, Lois. *Siuntėjas*

Marcinkevičius, Marius; Dagilė, Inga. *Akmenėlis*

Ness, Patrick. *Septynios minutės po vidurnakčio*

Paterson, Katherine. *Smakuolė Gilė Hopkins*

Žilinskaitė, Vytautė. *Robotas ir peteliškė*

Parengė Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Vaikų ir jaunimo literatūros departamento
Tyrimų ir sklaidos skyriaus vyriausioji tyrėja Eglė Baliutavičiūtė

Redagavo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Komunikacijos ir rinkodaros departamento
Leidybos skyrius